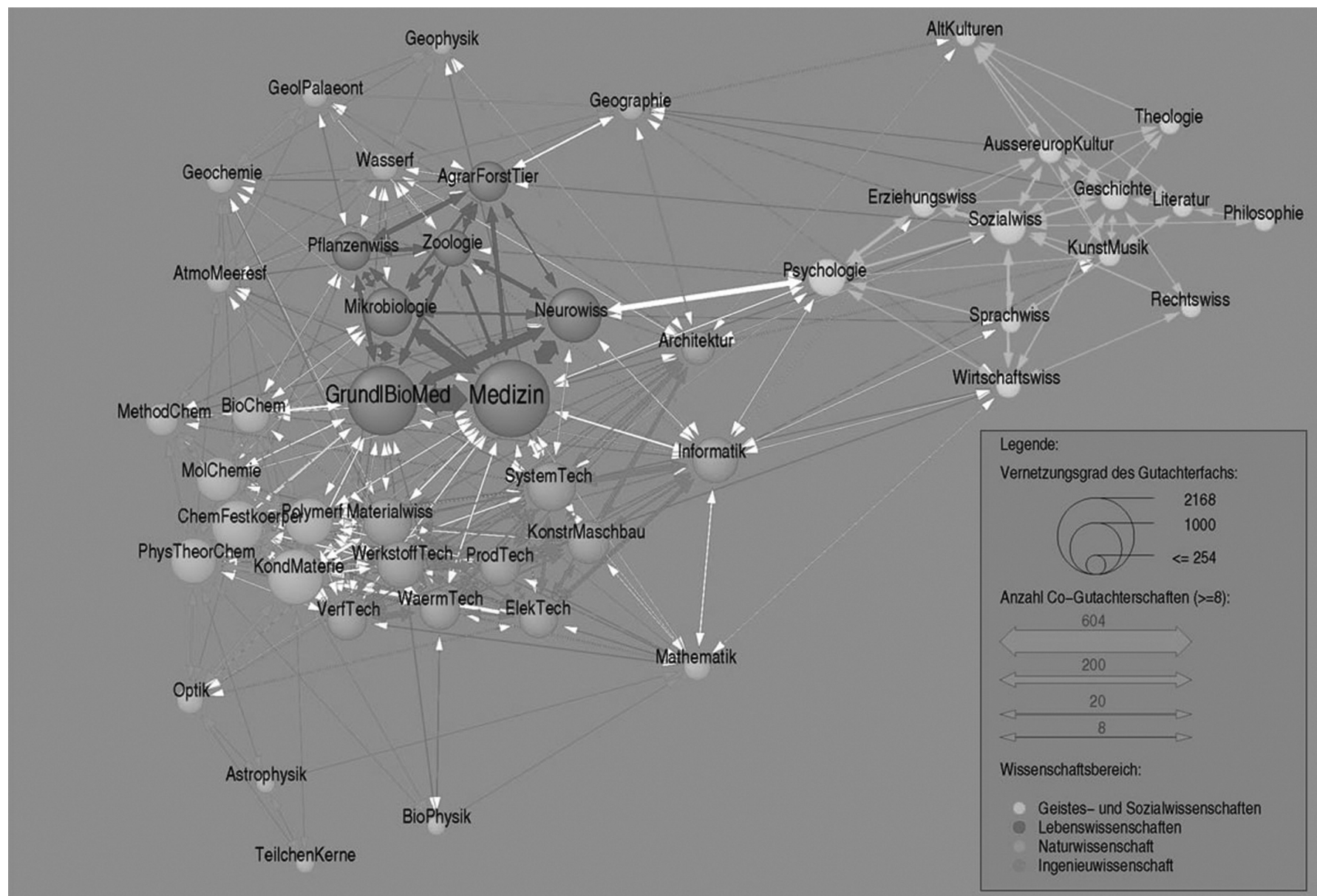

VISKOLCZ NOÉMI

A tudományköziség elve és gyakorlata művelődéstörténeti kézikönyveinkben

Az interdiszciplinaritás megnövekedett jelentőségét a tudományban két példán keresztül szeretném megvilágítani. Az *Oxford Handbooks* a világ egyik legsikeresebb tudományos enciklopédikus sorozata. Az Oxford University Press által gondozott, 14 tudományterületet lefedő kézikönyvek a világ vezető tudósai által írt esszéket gyűjtik össze a legújabb eredményekről és a várható jövőbeli tendenciákról. 2010-ben a 14 tudományterület egyikéhez sem sorolható kötetet jelentettek meg egy óriási, tíz évig tartó vállalkozás eredményeként *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity* címmel.¹ A 80 szerző 620 oldalon, 37 fejezetben és 14 esettanulmányban tárgyalja az interdiszciplinaritás történetét, gyűjt össze példákat a tudományok klasszikus határainak átlépésére és a tudományköziség innovatív eredményeire, az elméleti megfontolások gyakorlatba való átültetésére, az oktatásban való alkalmazására, s végül egy jövőképet is felvázolnak az interdiszciplinaritás lehetőségeiről. A szerkesztő, Robert Frodeman bevezetőjében azt fogalmazta meg, hogy nem elég a minél több és több tudás felhalmozása, hanem a tudományterületek közti szorosabb együttműködésre és a tudás társadalomban való hasznosítására is szükség van.²

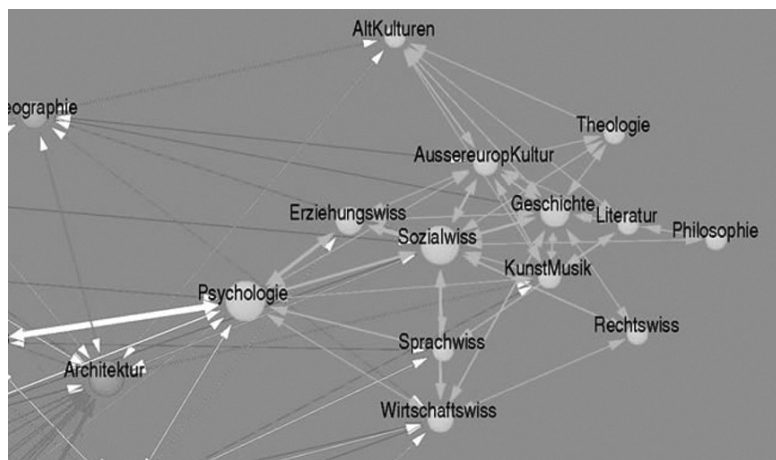
A másik példa az évi 2,5 milliárd euróból működő, a német tudományt szövetségi és tartományi pénzekből finanszírozó *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (DFG) legújabb praxisából származik. A szervezet három nagy pillérré alapozza tudománypolitikáját: az interdiszciplinaritásra, a nemzetköziségre és a gazdaságba, illetve a társadalomba való beágyazottságra. A DFG szenátusa megrendelésére 2013 novemberében készült el az a jelentés, amely az interdiszciplinaritás témáját állította középpontba, és amelyre a DFG új kutatási stratégiáinak és iniciatíváinak az előkészítését alapozta meg (*Perspektiven der Forschung*).³ A 78 oldalas

1. ábra. A tudományterületeket átlépő szakértői vélemények alapján kirajzolódó hálózat⁴

riportban kb. 20 000 pályázat adatait dolgozták fel a 2005–2010 közötti időszakból, s nem az interdiszciplinaritás okait és formáit keresték, hanem azt vizsgálták meg, hogy hol, mely területeken a legjellemzőbb a tudományok közötti együttműködés (a DFG tudománybesorolási rendszere némileg más, mint a magyar OTKA-é: ott négy nagy tudományághoz 48 tudományszak, itt három tudományághoz 29 szak tartozik). A tudományköziséget érdekes módon nem a projektek jellemzői, saját tudományszakba való besorolásuk, kulcsszavaik alapján mérték, hanem azzal a mutatóval, hogy az elbíráláshoz be kellett-e vonni egy másik tudomány szakértőjét. Eszerint a projektek majdnem fele interdiszciplinárisnak nevezhető. A tudományágak közötti kapcsolatok szerkezetére vetve egy pillantást (1. ábra) az látszik, hogy bizonyos területeken a bíráló szakértők nagyon sok határt átlépnek – például az orvos- és biológiai-tudományok esetében –, s vannak olyan területek, amelyek kevésbé „hajlamosak” az interdiszciplinaritásra.

A bölcsészet- és társadalomtudományokat tekintve megállapítható, hogy a bírálók többnyire ugyanarról a szakterületről kerültek ki. Az ezen belüli interaktivitásokat figyelembe véve egyértelműen a pszichológia áll a kapcsolatháló középpontjában, mint a leginkább interdiszciplinaritás felé törekvő tudomány (2. ábra).

2. ábra. A tudományterületeket átlépő szakértői vélemények alapján kirajzolódó hálózat a társadalom- és bölcsészettudományok esetében⁵

A bölcsészettudományok sokkal kevésbé hálózatosak, alig kapcsolódnak más tudományágakhoz (ez persze fordítva is igaz), kevés a közös érintkezési felület, s különösen érdekes a filozófia és a teológia elszigeteltsége. A jelentés egyik fontos eredménye, hogy a statisztikai vizsgálatok megcáfolták azt a közkeletű vélekedést, miszerint a támogatások elnyerését tekintve kockázatos a tudományterületek határain mozogni: az interdiszciplináris projektek ugyanis hasonló arányban jutnak támogatáshoz, mint a diszciplinárisak.

Végül röviden megemlítem a Magyar Tudományos Akadémia által 2010-ben rendezett *Út az interdiszciplinaritáshoz* című előadás-sorozatot. Bálint Csanád, Falus András, Gyulai József előadásai és az azokat követő vita az eltérő szemléletmódok megértését, a kommunikáció erősítését és a kutatók mobilitását hangsúlyozták.⁶

A TUDOMÁNYKÖZISÉG ELVE A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI KÉZIKÖNYVEKBEN

Az elmúlt évtizedekben – most csak a legjelentősebbeket megemlítve – több kézikönyv és egy olyan lexikon jelent meg, amelyek a címükben is viselték a művelődéstörténet kifejezést.⁷ A lexikon kivételével hasonló szerkezet jellemzi őket: történeti korszakokra tagolják, illetve azon belül külön fejezetekben tárgyalják a művelődés területeit. Az első nagy kézikönyv *Magyar művelődéstörténet* címmel jelent meg 1939–1942 között öt kötetben, Domanovszky Sándor (1877–1955) szerkesztésében. A több mint hetven szerző tanulmányait 2500 magas színvonalú és szép illusztráció és fotó kísérte, ezek nagy része ráadásul első közlés volt. A korszakbeosztás a következő: 1. *Ősműveltség és középkori kultúra*; 2. *Magyar renaissance*; 3. *A kereszténység védőbástyája*; 4. *Barokk és felvilágosodás*; 5. *Az új Magyarország*.

Az egyes kötetekben a következő témák szerepelnek: a magyarság („népi alkata”), társadalom, településforma, hadviselés, magánélet, viselet, egészség, vallásos élet – iskolák, irodalom, művészet, kézművesség, zene. S bár Domanovszky a német szellem-történeti felfogás

jegyében igyekezett egy egységes szemléletű interdiszciplináris kézikönyvet létrehozni, már az előszóban mentegetőzésre kényszerült:

„Még egyet kell ezek után megmagyaráznunk. Ha a történelem annyira egység s ezt különösképpen állíthatjuk az olyan történelmi munkáról, amely »művelődéstörténelemnek« nevezzi magát, miért választottuk akkor mégis azt a megoldási módot, amely az egységes feldolgozás helyett a tárgyat szétdarabolta és az egyes fejezetek megírását a munkatársak egész sora közt osztotta föl? ... A nagy összefoglalásra egy író szűrőjén át nincsenek még meg a kellő előmunkálatok. Az adatgyűjtés a kezdet kezdetén van, jó részlettanulmányokban még igen szegények vagyunk... Ezek a megfontolások vezették [Magyar Történelmi] Társulatunkat arra a gondolatra, hogy a szakemberek egész sorának bevonásával oldja meg a föladatot. Így elkülönített részletkutatási terén mindenki megkísérelhetette a maga szűkebb föladatának megoldását és megvolt a remény, hogy a szerkesztőbizottság gondos munkájával kiküszöbölhetők legalább azok a kirívóbb visszasságok, amelyek az ilyen társas összműködésből természetesen adódnak.”⁸

Domanovszky jól tudta, hogy a terjedelmükben és szemléletükben is különböző tanulmányok (a szerzők sokszor egymás munkáit sem ismerték) egymás mellé helyezésével nem teremthető egy minden ízlésnek és igénynek megfelelő tudományos alapvetés, ennek ellenére felfogásában és egyetemességre törekvésében újszerű volt kísérlete. A műnek az 1980-as években megjelent a hasonmás kiadása,⁹ és ma már a Magyar Elektronikus Könyvtárban is elérhető.¹⁰

Hasonló érvelés olvasható ki az 1998 óta több kiadásban is megjelent – elsősorban egyetemi tananyagként szolgáló – Kósa László által szerkesztett *Magyar művelődéstörténet* című kötet előszavából is:¹¹

„több mint ezer esztendő kulturális múltját nem könnyű összefüggő folyamatként bemutatni. Kötetünk terjedelme... meg is haladja egyetlen szerző illetékességét... Ezért vállalkoztunk a magyar művelődés történetének megírására többen, más-más szakterületek kutatói: történészek, irodalomtörténészek, régészek és etnográfus... A tudományágak

eltérő közelítései és módszertani különbségei növelik a mű sokoldalúságát...”¹²

A módszertani egyenetlenségek mind a nyolc szerző eltérő megközelítésében, mind pedig tartalmi vonatkozásban jól érzékelhetők. A mű egymást időrendben követő egységeit csak laza tartalmi szálak tartják össze, s míg például a 10. századnak külön fejezet is jutott, a 18. század művelődéstörténeti jelenségei éppen csak érintőlegesen kerültek említésre a kora újkorról szóló részekbe beépítve.

Végül mit mond a MAMŰL az interdiszciplinaritásról? A *Magyar művelődéstörténeti lexikon* 14 kötete a Balassi Kiadó nagyszabású vállalkozásaként több mint tizenöt éven át készült. Az 500 ív terjedelmű lexikon 5000 szócikkén 450 szerző dolgozott, és különösen fontos szerephez jutottak a sokszor egész oldalas, jó minőségű illusztrációk, mintegy 3700 kép egészíti ki a szöveget.¹³ Az előszóban a főszerkesztő, Kőszeghy Péter a lexikonforma választását éppen az interdiszciplinaritás igényével indokolta:

„ez a szerkezet jobban tükrözi a nem diszciplinánkénti megközelítést: míg például egy adott tárgyról vagy személyről mást-mást mond az irodalomtörténet, zenetörténet, a technikatörténet stb., a művelődéstörténet sajátja (optimális esetben) a sokszempontú, a diszciplinák határait nem tisztelő tárgyalásmód. Az enciklopédikus, alapelveiben a 17. századból öröklődött gondolkodás a tudományágak pontos elkülöníthetőségében hisz, ez azonban, szerintünk, tévhit.”¹⁴

Kőszeghy tehát tudatosan vállalta a határátlépést, egyben a mesterének vallott Klaniczay Tibor törekvéseinek beteljesítését is megcélozta a lexikkal, Klaniczay ugyanis az MTA Irodalomtudományi Intézet vezető tudósaként következetesen képviselte a tudományköziség elvét. Elméletben a interdiszciplinaritás doktrínája tehát megjelenik a legfontosabb kézikönyvekben, a legerőteljesebben a MAMŰL vállalta fel ennek érvényesítését, ezt egy példán keresztül is bemutatom.

A TUDOMÁNYKÖZISÉG GYAKORLATA
A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI KÉZIKÖNYVEKBEN
AZ ÁRPÁD-HÁZI SZENTEK PÉLDÁJÁN

A már említett 2010-es konferencián (*Út az interdiszciplinaritáshoz*) Bálint Csanád is interdiszciplináris példaként hozta fel a Szent László-legendát ábrázoló középkori freskókat, mint amelyek értékeléséhez a művészettörténet, az irodalom, a folklorisztika eredményeire és a latin nyelv alapos ismeretére egyaránt szükség van. A szentté avatás, a szentek kultusza népszerű kutatási téma, az elmúlt évtizedekben sok publikáció jelent meg ebben a tárgykörben. Ezért azt vizsgáltam meg, hogy az Árpád-házi szenteket (Istvánt és Imrét, Lászlót, Erzsébetet és Margitot) milyen módon tárgyalják, mutatják be a fenti kézikönyvekben.

A Domanovszky-féle művelődéstörténetnek a középkori korszakkal foglalkozó első kötetében egyáltalán nem esik szó a szentté avatásokról. Szent István és Szent László középkori kultuszáról a vallási élet fejezetben egy-egy bekezdés szól.¹⁵ Az irodalmi fejezetben a legendáikról, a művészetben néhány képciklusról, ábrázolásról tesznek említést.¹⁶ A további kötetekből hiányzik a magyar szentek kultuszainak bármilyen vonatkozása, ami különösen a barokk korszakot tekintve érthetetlen.

A Kósa László szerkesztette *Magyar művelődéstörténetben* a szentté avatásokról, azok jelentőségéről semmi nem olvasható, az Istvánról és Imréről szóló legendák azonban részletesebben is bemutatásra kerülnek.¹⁷ A középkori szellemi életet tárgyaló részben csak elszórt utalások találhatók a szentkultuszok művészeti jelenségeire. Lehetőségeinél fogva a *Magyar művelődéstörténeti lexikonban* jelenik meg a téma a legsokoldalúbban: egyrészt olyan általános címszavakban, mint például *szentté avatás, szenttisztelet, szentkirályok, hagiográfia, ereklyetisztelet*, másrészt az egyes szentekkel kapcsolatos szócikkekben, amit az alábbi táblázat szemléltet (3. ábra).

Ugyanakkor egyes szentek tárgyalásában komoly egyenetlenségek mutatkoznak, a legfeltűnőbb az ikonográfia esetében, ahol Szent Lászlót egy 42 oldalas, képekkel gazdagon illusztrált, szinte önálló tanulmányban mutatja be Kerny Terézia, viszont a többi Árpád-házi

Általános	Szent István	Szent Imre	Szent László	Szent Erzsébet	Szent Margit
szentté avatás (Klanciczay Gábor)	I. István (Kristó Gyula)	I. István (Klanciczay Gábor)	I. László (Makk Ferenc)		
szenttisztelet (Klanciczay Gábor)	István király törvényei (Jánosi Mónika)		László király törvényei (Jánosi Mónika)		
szentkirályok (Klanciczay Gábor)	István-legendák (Thoroczkay Gábor)	Imre-legendák (Klanciczay Gábor)	László-legendák (Klanciczay Gábor)	Erzsébet-legendák (Gecser Ottó)	Margit-legendák (Klanciczay Gábor)
hagiográfia (Klanciczay Gábor)	Intelmek (Havas László)		László-ének (Vízkelety András)	Erzsébet-apácák (szerk.)	Szent Margit élete (Madas Editt)
ereklyetisztelet (Lux Etelka – Széphelyi F. György)			László király ikonográfiája (Kerny Terézia)		
			Szent László-herma (Kiss Errika)		

3. ábra. Árpád-házi szentek
a Magyar művelődéstörténeti lexikonban (saját szerkesztés)

szentre legalábbis ikonográfiai vonatkozásban egyáltalán nem jutott külön szócikk. A lexikon fontos tulajdonsága, hogy a húsz szócikkből több mint 120 utalás vezet el további, a témával részben kapcsolatos szócikkhez, néhány említésképpen: ferencesek, Franz Anton Pilgram, Ráskai Lea, oltár, egyházi év, Ómagyar Mária-siralom, magyar nyelvű kódexirodalom, Jókai-kódex, Szent László pénzei, Legenda Aurea, Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát, Érdy-kódex, Tihanyi Kódex, koronázási jelvények, reprezentáció, zarándoklatok, kápolna, pannonhalmi bencés apátság stb.

KONKLÚZIÓK

Interdiszciplinaritásról szólva nem kell feltétlenül egymástól távol álló tudományterületek együttműködésére gondolni, hanem ez kisebb, akár egymással rokonságban álló részterületek összefogását is jelentheti.¹⁸ A művelődéstörténet nagyon is alkalmas arra, hogy több tudomány kutatási módszereit, szemléletét is érvényesítve egy újfajta szintézisbe ötvözve ösztönözzön új projektekre. Az említett művelődéstörténeti kézikönyvek szándéknyilatkozataiban fontos kritériumként szerepelt az interdiszciplinaritás, ugyanakkor a gyakorlat más arcot mutatott. A *Magyar művelődéstörténeti lexikon*ban elsősorban a szócikkek sokoldalúsága és az utalások gondossága miatt nagyobb előrelépés történt a szintézis felé, azonban ennek nehézségeit Kőszeghy Péter szavai is jól jellemzik:

„ezt a felfogást nem könnyű egy ilyenfajta könyvben megjeleníteni. Nem is sikerült. Az én eredeti koncepcióm és a megvalósult 13 kötet messze áll egymástól. De ez nem baj, hiszen minden főszerkesztő hozott anyagból dolgozik, hacsak nem egyedül írja meg az összes kötetet. A kollégák elképzeléseihez, világlátásához, felkészültségéhez alkalmazkodni kellett. Lehet, hogy a minden mindennel összefügg típusú elképzelést éppen az internetes változat fogja sokkal jobban megvalósítani, ahol a linkek révén az anyag inkább tud kapcsolódni és kibomlani, mint egy lineáris és az ábécé rendjének alávetett olvasást követő lexikonban.”¹⁹

JEGYZETEK

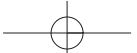
- ¹ *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*, eds. Robert FRODEMAN, Julie THOMPSON KLEIN és Carl MITCHAM, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- ² Robert FRODEMAN, *Introduction = The Oxford Handbook of Interdisciplinarity...* i. m., XXX.
- ³ http://www.dfg.de/download/pdf/dfg_im_profil/evaluation_statistik/statistik/bericht_fachuebergreifende_begutachtung.pdf (letöltés: 2015. április 9.)
- ⁴ http://www.dfg.de/dfg_profil/foerderatlas_evaluation_statistik/statistik/statistische_berichte/bericht_interdisziplinaritaet/index.html (letöltés: 2015. április 9.)
- ⁵ http://www.dfg.de/dfg_profil/foerderatlas_evaluation_statistik/statistik/statistische_berichte/bericht_interdisziplinaritaet/index.html (letöltés: 2015. április 9.)
- ⁶ Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia honlapján az előadásokról és a vitáról, http://mta.hu/tudomany_hirei/ut-az-interdiszciplinaritashoz-96991/ (letöltés: 2015. április 9.)
- ⁷ A művelődéstörténet helyzetéről általában *A művelődéstörténet problémái*, szerk. MONOK István, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, a kutatásokról MONOK István, *A művelődéstörténeti kutatásokról*, Magyar Tudomány, 2006, 818.
- ⁸ DOMANOVSKY 1, 17–18.
- ⁹ DOMANOVSKY 1–5.
- ¹⁰ <http://www.mek.oszk.hu/09100/09175/html/tartalomjegyzek.html> (letöltés: 2015. április 9.)
- ¹¹ KÓSA 1998–2006.
- ¹² KÓSA László, *Előszó* = KÓSA 2003, 9–10.
- ¹³ Az adatok JOLSVAI Júlia interjújából származnak, amelyet 2013. június 27-én készített KŐSZEGHY Péterrel a *Könyvhét* című lapban, lásd <http://www.konyv7.hu/magyar/menupontok/felso-menusor/folyoirat/elkeszult-a-magyar-muvelodestorteneti-lexikon> (letöltés: 2015. április 9.)
- ¹⁴ KŐSZEGHY Péter előszava = MAMÚL I, 7.
- ¹⁵ DOMANOVSKY 1, 421–422. (BALANYI György)
- ¹⁶ DOMANOVSKY 1, 446–449. (SZILÁGYI Loránd)
- ¹⁷ KÓSA 2003, 107–110. (BERTÉNYI Iván)
- ¹⁸ A közelmúltban két bölcsészettudományi területen is sikerrel megvalósult interdiszciplináris projekt: *A mecénás Nádasdy Ferenc, Az arisztokrata udvari kultúra formái a 17. századi Magyarországon*

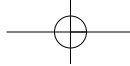
64 MÉRFÖLDKÖVEK A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN

(<http://www.barokkudvar.hu>), illetve az *Obeliscus – a kora újkor folyóirata* (<http://www.obeliscus.hu>).

¹⁹ JOLSVAI Júlia interjúja KŐSZEGHY Péterrel a *Könyvhét* című lapban 2013. június 27-én, lásd <http://www.konyv7.hu/magyar/menupontok/felso-menusor/folyoirat/elkeszult-a-magyar-muvelodestorteneti-lexikon> (letöltés: 2015. április 9.)

**Mérföldkövek
a magyar művelődés-
történet-írásban**

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

Az egri Eszterházy Károly Főiskola Kulturális Örökség
és Művelődéstörténeti Tanszék könyvsorozata

Az Egyetemközi Kulturális Örökség Tanulmányok Központ
támogatásával szerkeszti
MONOK ISTVÁN

A könyv megjelenését támogatta

Magyar Tudományos Akadémia

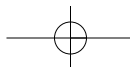

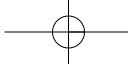
Mérföldkövek a magyar művelődés- történet-írásban

TANULMÁNYOK

SZERKESZTETTE
MONOK ISTVÁN

KOSSUTH KIADÓ
ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BUDAPEST – EGER
2015

A kötet az MTA Művelődéstörténeti
Állandó Osztályközi Bizottsága által szervezett, az MTA Közgyűlése alkalmával
megtartott tudományos ülésanyagát tartalmazza
2014. május 8.

A borítókép
Az akadémiai palota terve, a végleges megállapodás szerint.
Vasárnapi Ujság. XI. évf. 31. sz. 1862. aug. 3., 365. old.

ISBN 978-973-09-8335-8
ISSN 2063-5257

Minden jog fenntartva

© Magyar Tudományos Akadémia 2015
© Kossuth Kiadó 2015

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
A kötetet Hitseker Mária szerkesztette
Műszaki vezető Badics Ilona
Nyomdai előkészítés Gróf Levente
www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Nyomtatta és kötötte a Szekszárdi Nyomda Kft.
Felelős vezető Vadász Katalin ügyvezető igazgató

Tartalom

Kósa László: Az újabb magyar művelődéstörténeti kutatások sokrétűsége	7
Mikó Árpád: A művészettörténet a művelődéstörténeti alpművekben	17
Szívós Mihály: A jeltörténet jeltudományi és művelődéstörténeti szempontból	27
Monok István: A könyves kultúra a művelődéstörténeti alpművekben	41
Viskolcz Noémi: A tudományköziség elve és gyakorlata művelődéstörténeti kézikönyveinkben	53
Ács Pál: A „második természet” – Irodalom és művelődéstörténet	65
Gazda István: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb munkákban	81
Krász Lilla: A medicina reprezentációi a magyar művelődéstörténet-írásban – Eredmények és perspektívák ...	97
Horn Ildikó: Történetírás és a kora újkori magyar művelődéstörténet	119
Gyáni Gábor: Művelődés-, kultúra- és mentalitástörténet – A paradigmaváltás dilemmái	129
Kószeghy Péter: A Magyar művelődéstörténeti lexikon – középkor és kora újkor (röviden MAMŰL) múltja és jövője	143
A magyar művelődéstörténeti összefoglaló művek jegyzéke	153
Személynevek mutatója	161

